

**GNIAZDO** (277) *sb n*

-ã- (221), -a- (9); -a- *ModrzBazStryj*; -ã- : -a- *RejRozpr* (2 : 1), *RejWiz* (28 : 1), *BibRadz* (3 : 1), *Mącz* (19 : 1), *SkarŻyw* (4 : 1), *GrabowSet* (4 : 1), *KmitaSpit* (4 : 1), *KlonFlis* (3 : 1); o *jasne*.

sg *N* gniazdo (49). ◇ *G* gniazda (59). ◇ *D* gniazdu (4). ◇ *A* gniazdo (52). ◇ *I* gniazd(e)m (16). ◇ *L* gniaździe (48) [w tym zapisy: -ździe (30), -zdzie (16), -fdzie (1), -zdzie (1)]. ◇ *V* gniazdo (1). ◇ *pl* *N* gniazda (5). ◇ *G* gniazd (8). ◇ *D* gniazd(o)m (1). ◇ *A* gniazda (31). ◇ *I* gniazdy (2), [gniażdami]. ◇ *L* gniaździ(e)ch (1).

*Sł stp*, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII w.*

1. *Miejsce przygotowane przez ptaki lub zwierzęta dla wylęgu i wychowania potomstwa; leże, legowisko [często stosowane w porównaniach i analogiach]* (152) :

a. *O ptakach; nidus Murm, Mymer<sup>1</sup>, Mącz, Calag, Calep, Cn; cubile, cunabula, domus Mącz, Cn; secessus avium Mącz; cava Calep; habitacula, nidamentum Cn (136) :* Więc się gniazdo zápalilo/ Iż z łuchego drządzdu było *BierEz* H3, H2v [2 r.], H3, N4v; podług twého świadetzta/ liífki maia iamy/ gniazda niebiefcy ptacy/ ale fyn człowieczy [...] niemá gdzie by fwą głowę fklonil [*bibl. Matth* 8/20] *OpecŻyw* 87 [przekład tego samego tekstu *KrowObr* 49, *HistRzym* 87, 113, *CzechEp* 60, *GrabowSet* B4, *LatHar* 556, *WujNT Luc* 9/58]; *PatKaz II* 63v; *Murm* 83; *Mymer<sup>1</sup>* 25v; A kthoreby fie patrzenia bronilo/ oczy odwracziacz. Tedy ie z gniazda wyrzuca [orzeł] iako nie godne rodu fwego. *FalZioł* IV 17b, IV 17b, 21b, 22d, 23c, 24c (16); *MiechGlab* 56; *RejPs* 75, 152; *RejRozpr* E3v, F4; *SeklKat* K4v; *LubPs* X5v; *KrowObr* 49; Widziłz y ptaki w gniaźdzyech iż fie rodzą rozno *RejWiz* 100, 38v, 47v, 88v, 94, 110v; *RejZwierz* 120v [3 r.], 140v; *BibRadz Prov* 27/8, *Matth* 13/32, *Mar* 4/32; Ptakow wielka wielkość/ zwłafzczá łzapakow wielkich iáko Gołębje/ ktorych gniazda wifzą ná drzewie ná cienkich gáłáfkach dla wężow ktorzy im z gniazda dzieci iedzą *BielKron* 451, 36v, 146v, 264, 298v, 318 [2 r.], 339v, 427v; *Cubilia et nidi gallinarum et avium, Siadlá álbo gniafdá. Mącz* 70a, 44d, 127c, 141d, 145a, 156d (14); *SienLek* 40v, 51, 81, 152v; *GórnDworz* Q6; *HistRzym* 87, 113; *RejPos* A2v, 42v, 257v [2 r.], Ooo6; *RejZwierc* 220, 255, 268; Stárzy Ludzie tym obyczáiem miáftá zápaláli/ Sypáli zboże po polu/ áby tám Gołębje znęčili/ potym fiecią przytárgnáfzy ktorego Gołębja/ przywiazáli mu prochno zázegwłzy/ do nogi álbo do łzyie/ y puścili/ potym wnet poleci ná fwe gniazdo pod dách y zápali pędko *BielSpr* 62v; *BudBib* I 3d *marg*; *PapPan* E2v, Ddv; *Calag* 364b [2 r.]; *KochPs* 126, 151, 155; *SkarŻyw* 334; Ták więc łmok/ vpátrzywłzy gniazdo krijomé/ Słowiczki liché zbiera *KochTr* 3; *StryjKron* 552; *CzechEp* 60; *KochJez* A2; *KochPieś* 2; Do twego Domu wierni fie łchadzaią/ iák ku gniazdom ptacy fie zlataią *ArtKanc* K8; *Calep* 552b, [698]a [2 r.]; *GrabowSet* B4, D; *LatHar* 556; *KolakCath* B3v; *WujNT Matth* 8/20, s. 138 *marg*, *Luc* 9/58; A tu cudny ptak ieden Orłowi podobny Ma gniazdo *WitosłLut* A3v; Więżniow cztyry tyśiáce rozmaitych było/ [...] Gniazda pletli/ zacniełzy ná wieżách łiedzieli. *KmitaSpit* C6, A2v, B4v, C6; *PowodPr* 27 [2 r.]; Bo ná Orłowym gniaździe zorleie y łowá *KlonWor* 56, 60.

*W charakterystycznych połączeniach: gniazdo cudze* (3), *jaskółcze* (4), *kryjome, łabędzie* (3), *orle (orłowe)* (8), *piękne, sokole, wysokie* (2).

*Przysłowia*: iest podobien ku owemu śmierdzącemu dudkowi/ czo y łam śmierdzi y gniazdo łwe ząwždy ząplugąwi *RejZwierc* 52; iż iáko ptak dobry á toli wždy w łwe gniazdo nie plugąwi/ ále iáko może chędoży *CzechEp* 323.

*Zwrot*: »na gniaździe siedzieć« (1): Fovere nidum, Ná gniaździe liedzieć/ to yeft/ domá łie chowác. *Mącz* 135b.

*Wyrażenia*: »jako (a. by) na, w gniaździe kokosz« [szyk 2 : 1] (2 : 1): Aliecz to łnaczk panłka rołkołs Siedziecz iako wgniaździe kokołs *RejRozm* 396; *RejKup* cc7v; *RejZwierc* 145.

»gniazdo ptasze« = *cunabula a. domus avium* *Mącz* [szyk 3 : 3] (6): *Mącz* 72a, 94b, 246d; Gdy łię tráfi gniazdo ptálze twarzy twej w drodze [...] niemalż wziác mátki z łynmi *BudBib Deut* 22/6; *BielSen* 7; *Calep* 173a.

*W przem* (2) : *RejZwierz* 71; A my tu nędzne iáłkołki chcemy wylátywác z rozumy łwemi/ á grześć łobie gniazda w piálku *RejAp* 68v.

**a.** *Piskłeta*; *nidus Vulg*, *Cn* (2) : ilekroćiem chćiał zebrać dźiatki twe iáko kokołz gniazdo łwe (*marg*) kurczeta łwe. (-) pod łkrzydłá/ á niechćiałość? *WujNT Luc* 13/34; *KlonWor* 61.

**b.** *O zwierzętach*; *cubiculum* *Mącz* (13) : Pśicá niegdý łzczenna będac/ A gniazda łwego nie máiac: Drugiey też pśice prośilá/ By iey gniazda połtąpilá. *BierEz* M3, M3; *RejPs* 51v; Máłocby było ná tym by v Łwá groźnego/ Náłazł w gniaźdzye Záiácá onego płochejo. *RejWiz* 99v, 99v; *HistLan* F3v; *Glirarium* – *Szczurkow gniaźdo*. *Calep* 458a; *KmitaSpit* Bv; *KlonFlis* C.

*W charakterystycznych połączeniach*: *gniazdo łwie, szczurkow*.

*Szereg*: »łožysko a gniazdo« (1): *Excudere feras cubiculis*, *Zwierz* z łožisk á z gniazł ich wykołátác. *Mącz* 339b.

*W przem* (2) : *RejWiz* 94; Nułż náłzá Polłká/ Litwá/ Zmudź/ y inłze iey kráiny/ ázaz tych łmoczął z gniazda zebrałwly nie wychowály *PowodPr* 33.

**c.** *O owadach* (3) : *FalZioł* IV 28c; A gdzieby mrówki ząwadzály [...]: Náłyp łłuczonoéy łiarki miedzy nie/ thedyć pozdycháią: álbo im w gniazdo mázi náley *SienLek* 159v.

*W przem* (1) : Bo pocćiwy człowiek rownie iáko šíłrzeń ná łwem pocćiwym przełtawá/ á nie bierze nigdy miodu s cudzego gniazda *RejZwierc* A2v.

**2.** *Dom rodzinny; rodzina, ród; ojczyzna; domus, familia, gens, genus, prosapia* *Cn* (77) : Za długie zdrowie iego miłocłi pana Boga prołic [...] Y za iego miłocłi gniazdo włzytko. *LudWieś* A4v; *GliczKsiąż* B2; Gniazdo nic nie pomoże obyczáiom złym. *RejWiz* 99v *marg* [*idem* Cc6] 11v, 57v, 99v, 100 [4 r.], 132, 188v, Cc6; Więc źnac iż y łynowie/ z gniazda Gołębiego [...] nie chcą łwemu gniazdu/ nigdy być lekkołcią. *RejZwierz* 82, 60, 63v, 64, 71, 72v (18); Biáda temu kthory požáda zylku niepoboźnego ku podpomozeniu domu łwego/ áby łobie wił wyłokie gniazdo łwoie *BibRadz Hab* 2/9; połłal táiemnie połly [...] vpomináiac y prołzac Wincenłego/ áby pámięłaiac ná gniazdo łwoie łmiłował łie nád łwoiá oyczyzná *BielKron* 372, 411; *KochSat* B3v; *RejPos* A2v, 43; *RejZwierc* 55, 267v; *WierKróc* A4; Nákeruy Strzeptowłkiego iuż ná inłzá łtronę/ By vmyłł wzyłł pocćiwy poiął łobie żonę/ Zaby to zacne gniazdo iuż nam nie zginęł *PaprpAn* F4, C3v, E4, H2v, H4v, N2 (13); *SkarŻyw* 63, 285; *KochProp* 12; *Paprup* F2v; Sczęłliwy ięłteś káždy / kłórego ćie/ Nie w wielkim gminie/ ni w gniaździe wyłokiem Bóg połłánowił/ y łwym łtrzeże okiem. *ZawJeft* 24;

*GrochKal* 5; *OstrEpit* A3; Bo, by tylko krewni nie ożeniáli, tedyby zawnždy lekřza była: á dáléy z gniazdá nie rozřzerzáaby nie miłość, iedno między krewnými. *SarnStat* 599, 1265; *PowodPr* 5, 27; *CiekPotr* )?(2, 26; A która ieřt pierwfza y záfłuzenířza mátká/ iáko oyczyřná [...] która gniazdem ieřt mátek wřzytkich *SkarKazSej* 665b; Krolewfka myřl w człowiecze/ y řkrzydła rozřzerza Dáley niř według gniazdá y włáfnego pierza. *KlonWor* 56, 63.

*W charakterystycznych połączeniach: gniazdo bujawe, czyste (3), dobre (2), niepodłe, pewne, poćciwe, prawdziwe, rozrodzone, sławne, stateczne, szczyre, ślachtetne, święte, wysokie (2), zacne (5).*

*Przysłowie:* A kto to gniazdo ták zacne dobrowolnie řam przez nie řzkárádzi ieřt podobien ku owemu řmierzácemu dudkowi *RejZwierc* 52.

*Wyrażenia:* »gniazdo dziedziczne« (1): Zyř y W. M. w dobrym zdrowiu y w fortunách wřzelákich: mnořąc Bogu chwálę w Páwłowicach/ iáko w gniaździe dziedźicznym domu řwego *GostGospSieb* +4v.

»gniazdo ojczyste« (1): Ia/ pánie/ niechay mieřkam w tym gniaździe oyczyřtém/ A ty mię zdrowiem opátrř/ y řumnieniem czyřtém. *KochFr* 112.

*Szereg:* »dom, (i) gniazdo« [*szyk* 3 : 1] (4): Iákoř w tym zácnym domu tych Sieniáwřkich gniaździe Káždá řpráwę pocćciwą zawnřze řpełná naydzye. *PaprPan* V; *KochPs* 126; oddzielił řobie Abráhámá y z złego towarřytwa niezbořnych wywiódł: y dla tego/ áby iuř dom y gniazdo náznáczył ná dánie onego obiecánego zbáwićielá řwiátá Meřyálzá *Skarřyw* [282], 481.

*W przén* (1) : Y znam/ że duch vbogi/ Z gniazd / twych řiemřkich niřkoćci/ W niebo wchodzi *GrabowSet* Hv.

3. *Skupisko, órodek, zalążek (pojmowane najczęściej abstrakcyjnie)* (32) : A gdzie zaccną gniazdo grořfe Iuř lezie trochá ku trořfe *RejRozpr* C4v; Ale nie dzyw gdzie řwa wola iuř gniazdo vplecie Wřzytko nie iuř w nim zalágnie czo ieřt zle na řwecie *Rejřóz* H4; Y to wřzytko od řłońcá/ ták iáko od gniazdá/ Y mieřiac ma řwá řwiátłość/ tákże káżdá gwiazdá. *RejWiz* 145, 3, 3v, 6v, 43, 96v (9); *RejZwierc* 56, 111v; Ledwo řię wráđziło/ álic o tym Báby Plotá z řobá ná Rynku á zwłázczá w Krákwie/ Gdzie gniazdo řwoie máią pořtronni řpiegowie. *Prot* C3v; *RejPos* 322v; Abowiem řláchectwo práwe ieřt iákař moc dziwná á práwie gniazdo cnoty/ řławy/ káđdey powagi y pocćciwoćci. *RejZwierc* 52, 22v, 51, 82; *ModrzBazStryj* ¶2v; *KochPs* 188; *CzechEp* 323; *WisznTr* 2; O Murze řławny kráiw Chřeřciáńřkich [...] Gniazdo dziednoćci/ y wdźięcney řwobody/ W co ćię przywieř chcá te wnětrzne niezgody? *GrochKal* 24; *KochPij* C3v; á owi řzáleią/ Co ięzyk/ prawdy gniazdem/ być mniamá. *GrabowSet* Y2, Y; *KlonWor* B3; Węgieřka ziemiá gniazdem bluznierřtw przećiw Troycy ř. nieřłychánych. *PowodPr* 33 marg, 33; *GosřCast* 53.

*W charakterystycznych połączeniach: gniazdo antychrystowskie, prawe, zacne; gniazdo bluznierstwa, cnoty (3), dzielnoćci, pocćciwoćci, powagi, prawdy, sławy, swobody, wojny, złoćci (2); gniazdo rozwić (uwić, zawić, zwić) (5), ślác (uřlác) (3), spleć (upleć) (2), upatrzyć, zaccqć (4), zalořzyć.*

*Szereg:* »siedlisko i gniazdo« (1): Ci [Rzymianie] náukam wřzyřtkim řiedliřko y gniazdo v řiebie wřłáli *JanNKar* C.

[W znac. 2. i 3. często stosowany jest zabieg stylistyczny polegający na nawiązaniu do znac. 1. przez zestawienie w kontekście z przenośnym lub porównawczym użyciem nazw ptaków lub innych wyrazów związanych z życiem ptaków]

4. *Zawiązek rośliny* (1) : Iam widział gniazdo wina ńrod piękney winnicze Z ktorego wnet wyrońly pięknę trzy maćicze *RejJóz* 18.

5. *Kielich kwiatu* (1) : Calix rosae, Wnętrzna ókoliczność rożey kiedy lie kwytń roskwitnie/ gniazdo rożey *Mqcz* 32a.

6. [*Kopczyk ziemi z zagłębieniem w ńrodku, przygotowany do wsadzenia sadzonki*: Sńdżń chmiel ńkoro po źimie w źiemi puchlneyńń dobrze wzrűżzoney/ y owűżem potrzebuie okopowńńia źiemińń obńypuńńc/ aby gorki byűy ktore gniazdńmi zowń/ńń w kńżde gniazdo wűtńwűc tykęńń abo trzy *Cresc* 1571 246 (*Linde*).]

7. *Zestawienie*: »bocianie gniazdo« = *na okrętach wysoko umieszczony kosz, sűżący jako punkt obserwacyjny* (3) : Te boćńanie Gniazdń zowń *Corbes et corbitae naues*, okręty z tńkimi gniazdy Niemcy zowń *die Meerńńe*. *KlonFlis* H2 *marg*, H2.

8. *Zestawienia w funkcji nazw botanicznych* (11) :

»gniazdo jaskończe« = *Chelidonium maius* L. (*Rost: celidonija, jaskończe ziele*) (1): Teź gdi czebuleńń ńtűcűżńż zgniazdem ńńkońcűżemńń z miodem/ będziewűż miał dobry pńńfthr na ńlinogorz gdy z wirzchu przyűoźűyű. *FalZioű* I 27c.

[»koralowe gniazdo« = *Corallina officinalis* L. (*Rost: coralina, ziele od glistów*); *glony stosowane jako lek przeciw glistom*: Mech koralowy/ glistne źiele/ Korallowe gniazdo/ *Muscus marinus*. *Corallina*, *koralenmooű* *SienHerb* K3#v.]

»ptasze gniazdo« = *Daucus Carota* L. (*Rost*); *pasternak, marchew polna; pastinaca agrestis* Cn (9): *Daucus creticus*. Pńńsze gniazdo. *Fogelneű*. *FalZioű* I 40c; naprzeciwnko dychawiczi z zimney przyczyny ńeűth dobre pńńsze gniazdo/ gdy będziewűżwarzone kwiecie ńiego w winie z ńigami *FalZioű* I 40d, +3b, I 40v *űp*, 40c, d [2 r.], 41a, 78d.

»srocze gniazdo« = *Daucus Carota* L. (*Rost*); *pasternak, marchew polna; pastinaca agrestis* Cn (1): *PAűternak* polny, to ńeűű polna marchew/ albo ńrocze gniazdo *FalZioű* I 105a.

*Synonimy*: 1. **a.** *siadűo*; **b.** *űoźysko*; 2. *dom, familija, gospodarstwo, ojczyzna, pokolenie, rodzaj, rodzina*; 3. *siedlisko*; 7. *zest.* »gniazdo jaskończe«: *celidonija*, »jaskończe ziele«, *zandalina, zűotnik*; »koralowe gniazdo«: »glistne ziele«, *glistnik*, »mech koralowy«.